

UDK 9 (474.5)14

## Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje

### (I. Upytės pavietas 1790 m.)

L. Truska

#### 1. Įvadas

Feodalinės žemėvaldos struktūra ir feudalizmo epochos viešpataujančiosios klasės kiekybinė bei kokybinė sudėtis — reikšmingi istorijos mokslo klausimai.

Pilnų ir išsamių duomenų apie feodalų valdytas Lietuvoje žemes neturime. Todėl feodalinės žemėvaldos struktūra nustatoma netiesiogiai: iš žemvaldžių valdytų dūmų (kiemų) arba žmonių skaičiaus. Tyrinėjant žemėvaldos sudėti, šis metodas apskritai yra priimtinis<sup>1</sup>, o feodalų, t. y. išnaudotojų, klasės socialinei struktūrai nustatyti išnaudojamųjų skaičius yra svarbesnis kriterijus negu žemės plotas. Tačiau taikant šį metodą, reikia atsiminti, kad stambūs feodalai dažnai turėjo dvarų įvairiuose pavietuose. Todėl, tyrinėjant lokalinę teritoriją, dirbtinai padidinamas vidutinių ir sumažinamas stambiųjų žemvaldžių skaičius.

Specialių darbų apie žemėvaldos ir feodalų klasės struktūrą Lietuvoje neturime. Tačiau šiuos klausimus savo darbuose trumpai paliėtė autorai, tyrinėjė to meto žemės ūkį ir klasę kovą. V. Neupokojevas<sup>2</sup>, S. Lazutka<sup>3</sup>, N. Ulaščikas<sup>4</sup> pačiais bendriausiais bruožais apibūdino Kauno ir Vilniaus gubernijų dvarininkų pasiskirstymą grupėmis pagal jų valdytų valstiečių skaičių 1859 m. Visi minėtieji autorai vartojo lentelę, sudarytą, remiantis X gyventojų revizijos medžiaga, kurią paskelbė A. Troinickis<sup>5</sup>. N. Ulaščikas, be to, paskelbė tokią pačią lentelę, sudarytą, remiantis IX revizijos (1850 m.) medžiaga, taip pat išanalizavo bajorų skaičiaus dinamiką XIX a. I pusėje<sup>6</sup>. Reikšmingas, tyrinėjant

<sup>1</sup> Н. Улащик, Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии, 115, М., 1965; M. Jučas, Baudžiavos irimas Lietuvoje, 82, V., 1972.

<sup>2</sup> В. Неупокоев, Крестьянские волнения в помещичьей деревне Литвы накануне объявления рескрипта от 20 ноября 1857 года (1832—1857 гг.) (toliau — Крестьянские волнения...), Vilniaus valst. universiteto Mokslo darbai, 4, Visuomeninių mokslių ser., 1, 114—115 (1954); его же, Перестройка некоторых помещичьих хозяйств Литвы во второй трети XIX в., Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 333—334, Рига, 1963.

<sup>3</sup> С. Лазутка, Революционная ситуация в Литве, 1859—1862 гг., 35—37, М., 1961; его же, О воспроизводстве феодального хозяйства и разорении крестьян в Литве накануне восстания 1863—1864 годов, Вопр. истории, 8, 123—124 (1958).

<sup>4</sup> Н. Улащик, указ. соч., 123—126.

<sup>5</sup> А. Троиницкий, Крепостное население России по 10-й народной переписи, 45, СПб, 1861.

<sup>6</sup> Н. Улащик, указ. соч., 88—98, 105—126.

problemą. M. Jučo jnašas; jis, remdamasis 1667 ir 1775 m. duomenimis, apskaičiavo Žemaitijos žemvaldžių pasiskirstymą grupėmis<sup>7</sup>. Tačiau visi šie darbai tesudaro problemos tyrinėjimo pradžią.

Šiame darbe tyrinėjama žemévaldos struktūra ir feodalų klasės sudėtis XVIII a. pabaigoje, t. y. paskutiniaisiais Lenkijos–Lietuvos valstybės gyvavimo metais, feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių ūkyje atsiradimo laikotarpiu.

Svarbiausias šio darbo šaltinis – 1790 m. padūmės mokesčio tarifai. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) bajorai<sup>8</sup> ir bažnyčia nuo valdytų dūmų skaičiaus mokėjo valstybei mokesčių. Todėl vyriausybė retkarčiais surašydavo dūmus. 1790 m. dūmus suraše ką tik sudaryti pavietų vykdomosios valdžios organai – Civilinės karinės komisijos<sup>9</sup>, kurioms visi dvarų valdytojai, akalicų bajorai ir savivaldžių miestų magistratai pateikė žinias, kiek ir kokių jų žemėje buvo dūmų<sup>10</sup>. Pavietų komisijos iš gautujų žinių sudarė padūmės mokesčio tarifus, t. y. žemvaldžių sąrašus.

Uptės pavieto<sup>11</sup> tarifuose<sup>12</sup> išrašyta žemvaldžių pavardės, vardai, pareigos, titulai, valdytų dvarų pavadinimai, dūmų skaičius ir padūmės mokesčio suma. Kaimų valstiečių dūmai suskirstyti į lažinius, činšinius, daržininkų ir trobelninkų<sup>13</sup>. Miestų ir miestelių dūmai – į ūkininkų (šaltinyje „gruntowe“), trobelninkų, žydų dūmus. Atskiros knygų dūmai skirtos dvarininkų sodyboms ir bajorų namams miestuose, akalicų šlēktai, klebos, vienuolynams ir karčiamons.

Dūmų surašymai buvo vykdomi mokesčių reikalui ir todėl dalis dūmų, matyt, buvo nuslepiami. Nepaisant to, padūmės tarifai pakankamai tiksliai atskleidžia feodalų klasės sudėtį, atskirų jos sluoksnių lyginamąjį svorį.

Antras svarbus šio darbo šaltinis yra 1789 m. aukos mokesčio tarifai. Šiuo mokesčiu, skirtu kariuomenės išlaikymui, Seimas apdėjo visus žemvaldžius. Privačių dvarų ir seniūnijų valdytojai mokėjo 10, bažnytinės žemės valdytojai – 20% metinių pastovių ūkio pajamų<sup>14</sup>. Pavietuose sudarytos Aukos mokesčio komisijos, pasirėmusios dvarų paskutinių 3 m. inventoriais arba pajamų registratoris, nustatė visų žemvaldžių pajamas ir mokesčio

<sup>7</sup> M. Jučas, min. veik., 83–86.

<sup>8</sup> XVIII a. viešpataujantis feodalizmo epochos luomas vadinosi šlēkta, o bajorais buvo vadinami lažo nėjusieji valstiečiai. Tačiau šiame darbe bajorojos savoka vartojama ne XVIII a. prasme, o taip, kaip ji visuotinai suprantama dabar: bajorai – tai feodalizmo epochos viešpataujančio privilegiuoto luomo nariai. Slēkta vadiname smulkius, ypač akalicų, bajorus.

<sup>9</sup> Plačiau apie jas žr.: R. Jasas, L. Truska, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m., 8, V., 1972.

<sup>10</sup> Išsamiau apie dūmų surašymo metodiką galima spręsti iš 1775, 1789 ir 1790 m. Seimo priimtu dūmų surašymo įstatymų (Volumina legum, 8, 396–400, Petersburg, 1860, 9, 101–102, 171–172, Kraków, 1889).

<sup>11</sup> XVIII a. pabaigoje Uptės pavietą sudarė Brunoviškio, Pašvitinio, Linkuvos, Vaškų, Saločių, Pabiržės, Biržų, Krinčino, Joniškėlio, Pasvalio, Vabalninko, Lygumų, Naujapakruojo, Klovinaičių, Rozalimo, Pušaloto, Pumpėnų, Seduvos, Smilgių, Panevėžio, Naujamiesčio, Krekenavos ir Ramygalos parapijos.

<sup>12</sup> Jie saugomi Lietuvos TSR Centrinio valstybiniuo istorijos archyvo Senųjų aktų (toliau – CVIA, SA) fonde, bylos Nr. 3370.

<sup>13</sup> Šiame darbe trobelninkais vadinami valstiečiai, kurie šaltinyje užrašyti kaip „ogrodnicy“ ir „chalupnicy“.

<sup>14</sup> Volumina legum, 9, 73–95.

sumą<sup>15</sup>. Komisijų nustatytos žemvaldžių pajamos buvo mažesnės už faktiškias<sup>16</sup>, tačiau visiškai ignoruoti šio svarbaus socialinio ekonominio šaltinio negalima.

Remiantis Uptytės pavieto 1790 m. padūmės tarifais, sudarėme 424 individualias dvarų korteles. Tieki pat korteilių sudarėme ir pagal 1789 m. aukos mokesčio tarifus. Į kiekvieną korteilę išrašėme dvaro pavadinimą, juridinio dvaro savininko ir faktiškojo valdytojo pavardę, vardą, pareigas bei titulus, parapiją, kurioje buvò dvaras, bendrąjį dūmų skaičių, dūmų klasifikaciją į miesto ir kaštmo, ūkininkų, trobelninkų ir karčiamų, činšinius ir lažinius. Aukos mokesčio tarifų korteles apima tuos pačius duomenis, tik vietoj dūmų išrašyta dvaro pajamų suma bei šaltiniai. Akalicų slėktą surašėme į bendras korteles, kuriose išrašyta akalicų pavadinimai ir jose gyvenusių slėktų pavardės ir vardai.

Abiejų šaltinių korteilių duomenų palyginimas rodo, kad tiek 1789 m. pajamų, tiek 1790 m. dūmų surašymas apėmė tuos pačius žemvaldžius ir jų dvarus. Per 1 metus žemévaldoje žymesnių pakitimų neįvyko. Tais retais atvejais, kai šaltiniai nesutapo, pirmenybę visur teikėme padūmės tarifams<sup>17</sup>.

Remiantis šiomis korteleiems, sudarytos 1—3 lentelės, apskaičiuoti beveik visi šiame darbe pateikti duomenys.

Rengiant šį darbą taip pat pasinaudota kitų autorių darbais, kuriuose tyrinėjama to meto ekonomika ir socialiniai santykiai. Pažymėtinis P. Kozlovslio darbas apie žemės nuosavybės ir faktinės žemévaldos struktūrą vakarų ir centrinėje Baltarusijoje pagal 1775 ir 1790 m. padūmės tarifų duomenis<sup>18</sup>.

Darbe žemévaldos ir feodalų klasės struktūra analizuojama, remiantis ne žemės nuosavybe, o žemės valdymu, t. y. faktine padėtimi.

## 2. Bajorų ir bažnytinių žemvaldžių skaičius

1790 m., padūmės tarifų duomenimis, Uptytės paviete buvo 11869 dūmai: 424 dvarų sodybos, 385 akalicų bajorų sodybos, 28 klebonijos, 2 vienuolynai, 673 karčiamos, 8842 baudžiauninkų ūkiai kaimuose, 1098 baudžiauninkų ūkiai miestuose bei miesteliuose (beveik visi jie buvo valstiečiai), 388 miestiečių žydų ūkiai ir 33 bajorų namai miestuose bei miesteliuose. Taigi žemvaldžių (bajorų ir dvasininkų) sodybos sudarė 7,3% visų

<sup>15</sup> Uptytės pavieto aukos mokesčio tarifai (CVIA, SA, b. 2841, 3358).

<sup>16</sup> Aukos mokesčio statistikos vertę išanalizavo T. Korzonas (T. Korzon, Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 3, 237—253, Warszawa—Kraków, 1897). Mūsų atlikta analizė (aukos mokesčio tarifų palyginimas su 1970 m. padūmės tarifais) taip pat rodo, kad kai kurių žemvaldžių pajamos buvo sumažintos. Antai M. Lopacińskis 1790 m. valdė 24 dūmus, o jo pajamos buvo tik 586 auksinai. I lent. rodo, kad vidutinės pajamos tokioje žemvaldžių grupėje iš 1 dūmo sudarė 69 auksinų. Taikant šią normą, M. Lopacińskio pajamos turėjo siekti 1,7 tūkst. auks. Slėkta L. Daugvilavičius Smilgių parapijoje valdė 5 baudžiauninkų dūmus, o jo metinės pajamos — vos 62 auks. Cia, matyt, užrašytos pajamos tik iš jo asmeninio ūkio, o pajamos iš 5 valstiečių ūkių nuslėptos. Seniūnijose vidutinės pajamos iš 1 dūmo siekė 122 auks., o tokio pat dydžio privačiuose dvaruose — tik apie 80 auks. Tokį skirtumą iš dalies galima paaiškinti tuo, kad seniūnijose ūkinė dokumentacija buvo palyginti tiksliai ir todėl buvo sunkiau nuslėpti pajamas.

<sup>17</sup> Pvz., 1789 m. šaltinyje nėra Pakuodžių seniūnijos, kurią 1790 m. sudarė 24 dūmai. Jos pajamas mes apskaičiavome pagal metinį kitų seniūnijų 1 dūmo pajamų vidurkį — 122 auks. (visų 24 dūmų — 1708 auks.). Tai pati didžiausia spraga aukos mokesčio tarifuose.

<sup>18</sup> P. Kozlowskij, Struktura własności ziemskiej i faktycznego posiadania ziemi w zachodniej i środkowej Białorusi w drugiej połowie XVIII w., Roczniki dziedzictwa społecznego i gospodarczych, 33 (1972).

dūmų. Tačiau patys žemvaldžiai sudarė mažesnį pavieto gyventojų procentą, nes dalis dvarininkų turėjo ne po vieną, o po kelias arba net ir keliolika dvarų sodybų (dvarų sodybų buvo tiek pat kiek ir dvarų). Upytės paviete buvo 686 žemvaldžiai: 258 bajorai dvarininkai, 385 akalicų bajorai ir 43 bažnytiniai žemvaldžiai. Bajorai dvarininkai sudarė 2,2, akalicų bajorai — 3,3, bažnytiniai žemvaldžiai — 0,4% visų dūmų valdytojų. Jie sudarė maždaug tokią pat dalį ir bendrojo pavieto gyventojų skaičiaus.

1790 m. padūmės tarifuose nėra bajorų — smulkių nuomininkų skilties. 1775 m. tarifuose nurodyta, kad Upytės paviete tokį bajorų buvo 200 dūmų<sup>19</sup>. Jie nuomojo iš dvarininkų žemės sklypus ir turėjo asmeniniu darbu pagrįstą valstietiško tipo ūkį. Detalus abiejų šaltinių palyginimas leidžia manyti, kad 1790 m. padūmės tarifuose bajorai nuomininkai jrašyti valstiečių skiltyje. 1775—1790 m. bajorų dvarininkų ir akalicų bajorų skaičius iš esmės nepasikeitė. Todėl tariame, kad ir bajorų nuomininkų 1790 m. buvo tiek pat, kaip 1775 m., t. y. 200, ir jie sudarė 1,7% visų gyventojų.

Be paminėtųjų, buvo dar vienas bajorijos sluoksnis — tarnavusieji dvaruose bajorai. Jie dūmų nesudarė ir todėl padūmės tarifuose jie nėminimi. 1795 m., V revizijos duomenimis, Upytės paviete tarnavusių dvaruose bajorų buvo 1,5 tūkst., jie sudarė 1,6% visų gyventojų<sup>20</sup>. Tačiau dalį tokį bajorų sudarė akalicų šlėktų ir bajorų — smulkių žemės nuomininkų šeimų nariai, kurie į bajorijos apskaitą vieną kartą jau jéjo. 1790 m. padūmės tarifų palyginimas su minėtuoju 1795 m. šaltiniu leidžia spręsti, kad ištisomis šeimomis dvaruose gyvenę tarnavusieji juose bajorai, t. y. ta tarnavusios bajorijos dalis, kurios dar neapėmė mūsų apskaita, sudarė apie 1% visų gyventojų. Tuo būdu, visi bajorų sluoksniai sudarė 8,2, o kartu su bažnytiniais žemvaldžiais — 8,6% visų dūmų valdytojų. Savaimė suprantama, kad šis skaičius téra tik apytikris.

Akalicų šlėkta, bajorai nuomininkai ir dvaruose tarnavusieji bajorai, 1795 m. revizijos duomenimis, sudarė 5,8% visų Upytės pavieto gyventojų<sup>21</sup>, o remiantis 1790 m. padūmės tarifų duomenimis mūsų padarytu apskaičiavimu — 6% visų dūmų valdytojų. Sis nežymus skirtumas visų pirma paaiškinamas nevienoda abiejų šaltinių metodika ir duomenų nepilnumu.

Tiek visur, tiek ir Upytės paviete buvo 3 žemės nuosavybės rūšys: valstybės, bažnyčios ir bajorų. Valstybei Upytės paviete 1790 m. priklausė 1337 dūmai, t. y. 11,7% visų dūmų. Tačiau visi valstybiniai dvarai buvo paversti seniūnijomis, t. y. vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis atiduoti naudotis bajorams.

Bažnytiniai feodalai Upytės paviete 1790 m. valdė 1280, t. y. 10,8%

<sup>19</sup> CVIA, SA, b. 18617.

<sup>20</sup> Centrinis valstybinis istorijos archyvas Leningrade (toliau — CVIAL), f. 558, ap. 2, b. 102, l. 10—11. I bendrąjį gyventojų skaičių nejina bajorai dvarininkai, kurių revizija neapėmė.

<sup>21</sup> L. Zytkowicz, Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—7, 394a, Wilno, 1938; CVIAL., f. 558, ap. 2, b. 102, l. 10—11.

visų dūmų<sup>22</sup>. 63,4 % visų bažnyčios dūmų priklausė centrinėms bažnytinėms įstaigoms. Stambiausias bažnytinis žemvaldys paviete buvo Vilniaus vyskupystės kapitula, valdžiusi 278 dūmus (Pasvalio dvarą, kuris aukos mokesčio tarifų duomenimis davė 19,2 tūkst. auks. metinių pajamų). Beveik tiek pat, 263 dūmus (Ramygalos ir Senojo Panevėžio dvarus su 20,3 tūkst. auks. metinių pajamų), valdė Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios klebonija. Toliau éjo Žemaičių vyskupas, kurio stalo dvaras buvo Pašvitinys (93 dūmai, 10,1 tūkst. auks. metinių pajamų).

284 dūmus (22,2% visų bažnytinių dūmų) valdė 28 parapijos, t. y. tų parapijų klebonai. Turtingiausia buvo Vabalninko klebonija, kuriai priklausė 48 dūmai. 92 dūmus (7,2% visų dūmų) valdė vienuolynai, ir tiek pat, 92 dūmus — dvasininkai valdė asmeninės nuosavybės arba privačios nuomos pagrindais.

89,5% bažnytinių dūmų priklausė katalikų, likusieji — kalvinų ir liuteronų bažnyčioms.

### 3. Žemvaldžių socialinio grupavimo metodika

Visų kategorijų žemvaldžių paskirstymą pagal valdytų dūmų skaičių ir pajamų dydį rodo 1 ir 2 lentelės.

Palyginę jose pateiktus duomenis, matome, kad žemvaldžių gradaciją tiksliau ir reljefiskiau atskleidžia pajamų statistika. Bet didelio skirtumo tarp dūmų ir pajamų statistikos nėra. Svarbiausias veiksny, apsprendęs žemvaldžių pajamas, buvo išnaudojamųjų (dūmų) skaičius. Tai visiškai patvirtina abiejų šaltinių palyginimas. Iš 396 žemvaldžių, kurių metinės pajamos neviršijo 100 auks. (žr. 2 lent.), 382 valdė 1—2 dūmus ir tik 14 — daugiau. Iš 202 žemvaldžių, turėjusių metinių pajamų nuo 0,1 iki 2 tūkst. auks., 177 valdė nuo 3 iki 30 dūmų, tik 18 — mažiau kaip 3, ir 7 — daugiau kaip 30 dūmų. Žemvaldžių grupė, turėjusi metinių pajamų nuo 2 iki 10 tūkst. auks., maždaug atitinka žemvaldžių grupę, kuri valdė nuo 30 iki 100 dūmų. Iš 68 tokio dydžio pajamas turėjusių dvarininkų, tik 3 valdė daugiau kaip 100 ir 11 — mažiau kaip 30 dūmų. Maždaug taip pat žemvaldžių grupė, kurios metinės pajamos siekė nuo 10 iki 50 tūkst. auks., atitiko žemvaldžių grupę, valdžiusią nuo 100 iki 300—500 dūmų, ir grupę, turėjusi metinių pajamų daugiau kaip 50 tūkst. auks. — žemvaldžių grupę, kurios nariai valdė daugiau kaip 300—500 dūmų.

Nepaisant tam tikro pajamų statistikos pranašumo, grupuojant žemvaldžius socialiniu požiūriu, reikia remtis dūmų skaičiumi. Mat, išliko ne visų pavietų aukos mokesčio tarifai. Be to, pajamų apskaita buvo dar yra tik 1 kartą, ir ji neleidžia dinamiškai tyrinėti šios problemos. Toks šaltinis naudojamas tik kaip pagalbinis.

<sup>22</sup> Padūmės tarifų suvestinėje lentelėje nurodyta, kad bažnyčiai priklausė 1192 dūmai. Tačiau į šį skaičių nejeina dūmai, kuriuos dvasininkai valdė nuosavybės ar privačios nuomos pagrindais.

## I lentelė

Upytės pavieto žemvaldžių skaičius ir jų pasiskirstymas grupėmis pagal valdytų dūmų skaičių 1790 m.

Grupė pagal valdytų dūmų skaičių	Žemvaldžių skaičius		Dūmų skaičius		Šiu žemvaldžių vidutinių metinių pajamų suma		Vidutinės metinės pajamos	
	vnt.	%	vnt.	%	tūkst. auks.	%	tūkst. auks.	auks.
1	354	51,6	354	3,0	17,0 <sup>1</sup>	1,9	0,05	48
2	45	6,6	90	0,8	4,8	0,5	0,1	53
3–10	112	16,3	626	5,3	34,0	3,8	0,3	54
11–20	61	8,9	906	7,6	62,0	6,8	1,0	68
21–30	29	4,2	721	6,1	48,4	5,3	1,7	67
31–50	40	5,8	1633	13,8	114,6	12,6	2,9	70
51–100	25	3,6	1737	14,6	140,4	15,5	5,6	81
101–150	6	0,9	738	6,2	61,2	6,7	10,2	83
151–300	8	1,2	1761	14,9	125,4	13,8	15,7	71
301–500	4	0,6	1502	12,7	163,8	18,0	40,9	109 <sup>2</sup>
501 ir daugiau	2	0,3	1780	15,0	136,8	15,1	68,4	77
Iš viso	686	100,0	11848 <sup>3</sup>	100,0	908,4	100,0	1,3	77

<sup>1</sup> Aukos mokesčio tarifuose nenurodyta 200 akalicų bajorų, atleistų nuo aukos mokesčio, pajamos. Be to, tame šaltinyje visai nėra 27 akalicų bajorų, nors jie išrašyti 1790 m. padūmės knygoje. Neapmokestinta šlēkta į aukos mokesčio tarifus buvo išrašyta tik tarp kito ko. Todėl padūmės tarifuose nurodytas didesnis jos skaičius (padūmė mokėjimo visi be išimties žemvaldžiai) negu aukos mokesčio tarifuose. Manome, kad tų 227 bajorų metinės pajamos vidutiniškai sudarė 40 auks., nes, iš aukos mokesčio tarifų matyti, kad žemvaldžiai, turėję daugiau pajamų, jau buvo apmokestinami. Kitų 127 šios grupės bajorų pajamos nustatytos aukos mokesčio tarifų duomenimis.

<sup>2</sup> Pusė visų šios grupės dūmų priklausė seniūnijoms, kurių pajammingumas buvo žymiai didesnis (122 auks. iš 1 dūmo). Tai ir nulėmė dideles šios grupės dūmų pajamas. Neįskaičius seniūnijų, šios grupės 1 dūmo vidutinės metinės pajamos buvo apie 80 auks.

<sup>3</sup> Padūmės knygos suvestinės lentelės duomenimis, iš viso buvo 11869 dumai (joje klaudingai susumuotas kaimo karčiamų skaičius: vietoj 622 išrašyta 625). Mūsų apskaičiavimu, buvo 21 dūmu mažiau. Sis skirtumas gali būti arba dėl mūsų apskaičiavimų paklaidos, arba netikslaus sumavimo padūmės knygoje.

Lentelė sudaryta, remiantis 1790 m. padūmės ir 1789 m. aukos mokesčio tarifais (CVIA, SA, b. 2841, 3370)

Tiek visos visuomenės, tiek ir feodalų klasės socialinės sudėties analizės metodologinė pagrindė sudaro V. Lenino suformuluotas klasų apibrėžimas: „Klasėmis vadinamos didelės žmonių grupės, kurios skiriasi pagal savo vietą istoriškai apibrėžtoje visuomeninės gamybos sistemoje, pagal savo santykį (dažniausiai įstatymų įtvirtintą ir įformintą) su gamybos priemonėmis, pagal savo vaidmenį visuomeninėje darbo organizacijoje, vadinasi, pagal savo turimos visuomeninio turto dalies įgijimo būdus ir jos dydį. Klasės yra tokios žmonių grupės, kurių viena gali pasisavinti kitos darbą dėl jų vietas skirtumo tam tikroje visuomeninio ūkio santvar-

koje<sup>23</sup>. Tačiau ſeodalinės visuomenės klasių socialinio grupavimo konkretūs metodai literatūroje dar nėra pakankamai pagrįsti ir tvirtai nusistovėję.

Lenkijos istorikai dvarininkus skirsto grupėmis daugiausia pagal valdytų kaimų skaičių, taip pat pagal žemės plotą ir dvarų vertę<sup>24</sup>. V. Neupokojevas, N. Ulaščikas, sekdamis minėtuoju A. Troinickio darbu, dvarininkus, valdžiusius iki 100 revizinių (vyriškos lyties) sielu, laiko smulkiais, valdžiusius nuo 100 iki 500 sielu — vidutiniai, nuo 500 iki 1000 sielu — stambiaisiai, ir valdžiusius daugiau kaip 1000 revizinių sielu — stambiausiai<sup>25</sup>. Šitokio grupavimo laikosi ir P. Kozlovskis<sup>26</sup>.

## 2 lentelė

Upytės pavieto žemvaldžių pasiskirstymas grupėmis pagal pajamų dydį 1789 m.

Grupė pagal metines pajamas auksinais	Žemvaldžių skaičius		Metinės pajamos	
	vnt.	%	tūkst. auks.	%
Iki 101	396	57,7	18,5	2,0
101—2000	202	29,5	135,4	14,9
2001—10000	68	9,9	254,5	28,0
10001—50000	16	2,3	258,2	28,5
Daugiau kaip 50000	4	0,6	241,8	26,6
<b>Iš viso</b>	<b>686</b>	<b>100,0</b>	<b>908,4</b>	<b>100,0</b>

Lentelė sudaryta, remiantis 1789 m. aukos mokesčio tarifais (CVIA, SA, b. 284)

Reikšmingas žemvaldžių socialinio grupavimo kriterijus yra amžininkų nuomonė. Pagal 1794 m. T. Kościuškos vyriausybės priimtą Nepaprastąji progresyvinį pajamų mokesčio įstatymą, žemvaldžiai, remiantis 1789 m. aukos mokesčio statistika, buvo suskirstyti į šias grupes: 1) asmenys, turėję metinių pajamų nuo 0,1 iki 2 tūkst. auks., 2) nuo 2 iki 10, 3) nuo 10 iki 50, 4) daugiau kaip 50 tūkst. auks.<sup>27</sup>. Pateikti duomenys rodo, kokios maždaug žemvaldžių grupės pagal pajamų dydį atitiko žemvaldžių grupes pagal valdytų dūmų skaičių.

## 4. Žemvaldžių socialinės grupės

Vadovaudamiesi bendraisiais marksistinės-lenininės istorijos mokslo metodologijos principais ir remdamiesi konkrečia istorine medžiaga bei li-

<sup>23</sup> V. I. Leninas, Raštai, 29, 384, V., 1954.

<sup>24</sup> J. Leskiewiczowa, Struktura własności w powiecie Kaliskim (1831—1881), Społeczeństwo Królestwa Polskiego, 99—122, Warszawa, 1965; H. Chamerska, Właściciele ziemscy w powiecie Hrubieszowskim, ten pat, 65—97.

<sup>25</sup> B. Neupokojev, Krest'janskie volennia..., 114—115; N. Ulaščik, užaz. soč., 123—125.

<sup>26</sup> P. Kozlowski, min. veik., 69. P. Kozlovskio nuomone, dūmo koeficientą sudarę 3,5 vyriškos lyties asmenų.

<sup>27</sup> Dodatek do Gazety wolney Warszawskiej, Nr. 17, 235 (1794); L. Nabielsak, T. Kościuszko, jego odezwy i raporta, 38—40, Kraków, 1918.

teratūroje išryškėjančia tradicija, skirstome žemvaldžius į šias socialines grupes.

a. *Akalicų bajorai*. Jie nuosavybės teise valdė žemės sklypus ir neturėjo arba beveik neturėjo baudžiauninkų, gyveno daugiausia iš savo asmeninio darbo. Pajamų šaltinių atžvilgiu ir buities sąlygomis šie bajorai buvo artimi valstiečiams. Iš 1 lent. matyti, kad žemvaldžiai, neturėję baudžiauninkų, sudarė 51,6% visų žemvaldžių, tačiau jiems priklausė tik 3% visų dūmų ir 1,9% visų žemvaldžių pajamų. Jie nebuvò feodaliniai išnaudotojai, o atvirkšciai — kaip mokesčių mokētojai jie patys buvo išnaudojami stambijuojančiu feodalui rankose esančios valstybès<sup>28</sup>. Apie akalicų bajorų ūkių dydį galima spręsti iš to, kad daugiau kaip pusę jų apsèdavo žieminiais ir vasariniais javais ne didesnji kaip 5 ha lauką<sup>29</sup>.

Neturėję baudžiauninkų akalicų bajorai skyrësi nuo žemvaldžių dvarininkų visais esminiais klasinës priklausomybès požymiais. Zinoma, jie nepriklausë ir valstiecių klasei. Akalicų bajorai buvo žemës savininkai, asmeniškai laisvi, naudojosi, nors ir formaliai, bajorijos privilegijomis. Klasinës priklausomybès atžvilgiu jie sudarë atskirą feodalinës visuomenës sluoksnį. Jie priklausë bajorų luomui, bet nepriklausë feodalų klasei. Šiuo atveju klasës ir luomo ribos nesutapo.

Atskirą bajorijos grupę sudarë bežemiai bajorai, kurie nuomavo iš dvarininkų žemës sklypus. Jie buvo išnaudojami dvarininkų, kaip ir činšinai valstiečiai. Bajorai nuomininkai XVIII a. pabaigoje neteko luominių bajorijos privilegijų ir iš esmës niekuo nesiskyrë nuo laisvųjų žmonių, persikëlimo laisvę turëjusių valstiecių. Todël XVIII a. pabaigoje smulkius bajorus nuomininkus reikia skirti valstiecių klasei.

Smulkieji bajorai buvo neramus elementas, aktyviai dalyvavo visuose socialiniuose sąjëdžiuose. Todël dvarininkai jiems jautë priešiškumą ir reikalavo atimti iš jų luomines bajorijos privilegijas<sup>30</sup>. Ir tai buvo padaryta. Pagal 1791 m. Seimo jstatymą pavietų seimeliuose neteko vienos ir balso bajorai žemës savininkai, kurių metinës pajamos nesiekë aukos mokesčiu apmokestinamos sumos, taip pat bajorai nuomininkai, kurių metinës pajamos nesiekë 1 tûkst. auks.<sup>31</sup> Šiuo jstatymu iš Uptyés pavieto seimelio buvo pa-

<sup>28</sup> Uptyés pavieto akalicų bajorai mokëjo po 6,7 auks. padùmës mokesči per metus (Volumina legum, 8, 397). Tai sudarë beveik 14% jų pajamų. Tiesa, padùmës mokesči mokëjo ir bajorai dvarininkai už dvarų sodybas. Tačiau jie mokesčio forma atiduodavo valstybei dalj baudžiauninkų darbu, o pastarieji — dalj savo darbu sukurto produkto.

<sup>29</sup> Aukos mokesčio jstatymu akalicų šlékta, kuri neturėjo baudžiauninkų ir pasèdavo savo žemëje ne daugiau kaip 10 karčių (1 karčius=32 Varšuvos gorčiai) javų, buvo nuo to mokesčio atleista (Volumina legum, 9, 93). Uptyés paviete tokijų bajorų buvo 227 ir jie sudarë beveik 60% visų akalicų bajorų. 1 Varšuvos gorčius prilygo 3,8 1 (I. Ihnatowicz, Vademeum do badań nad historią XIX i XX wieku, 42, Warszawa, 1967). M. Jučo duomenimis, Lietuvoje XVIII a. pabaigoje į 1 margą (0,7 ha) sëjo 2 pûrus (1 pûras=68,71) rugių, arba 4 pûrus avižų, arba 3 pûrus kitų vasarinių kultûrų grûdų (M. Jučas, min. veik., 60).

<sup>30</sup> T. Korzon, min. veik., 1, 272, Warszawa—Kraków, 1897; A. Janulaitis, Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795—1863), 107—108, Kaunas, 1936.

<sup>31</sup> Volumina legum, 9, 234.

linti visi smulkieji bajorai nuomininkai ir beveik 60% akalicų bajorų. Dar griežtesnė smulkiųjų bajorų atžvilgiu buvo carinė vyriausybė. 1805 m. įstatymu seimeliuose neteko balso visi bajorai, kurie valdė mažiau kaip 8 dūmus<sup>32</sup>.

*b. Smulkieji feodalai.* Tai pasaulietiniai ir bažnytiniai žemvaldžiai, valdė nuo 2 iki 30 dūmų. Jie sudarė 36% visų žemvaldžių, valdė 19,8% dūmų ir gaudavo tik 16,4% visų žemvaldžių pajamų. Vidutinės metinės jų pajamos siekė nuo 0,1 iki 1,7 tūkst. auks.

Zemvaldžiai, valdė tik 2 dūmus, beveik visi buvo akalicų bajorai. Vieną dūmą sudarė jų pačių asmeninis ūkis, antrą — baudžiauninko ūkis arba karčiamas. Iš 45 šios grupės žemvaldžių 15-ai priklausė karčiamos, 17 — trobelninkų ir tik 13 — baudžiauninkų ūkininkų dūmai. Sie ir dalis kitų smulkiųjų žemvaldžių vieną pajamą dalį gavo iš savo asmeninio darbo, kitą — feodalinio išnaudojimo keliu. Todėl jie jau skirtini feodalų klasei.

*c. Vidutiniai feodalai.* Jiems skirtini žemvaldžiai, valdžiusieji nuo 31 iki 100 dūmų. Šios grupės dvarininkai sudarė 9,4% visų žemvaldžių (1 lent.). Jiems priklausė 28,4% dūmų ir 28,1% visų žemvaldžių pajamų. Daugumos jų pajamos siekė nuo 3 iki 6 tūkst. auks.

*d. Stambieji feodalai.* Stambūs ir stambiausi žemvaldžiai, valdė daugiau kaip 100 dūmų, sudarė vos 3% visų žemvaldžių, tačiau jiems priklausė 48,8% visų dūmų ir net 53,6% visų pajamų. 2 stambiausi žemvaldžiai turėjo beveik tiek pat pajamų, kiek visi smulkūs feodalai kartu.

Stambiausias pavieto žemvaldys buvo karaliaus sūnėnas LDK taiždininkis kunigaikštis Stanislovas Poniatovskis, kuriam priklausė Šeduvos dvaras (944 dūmai, 75 tūkst. auks. metinių pajamų). Toliau sekė Upytės vėliavininkas Benediktas Karpis, turėjęs 13 dvarų bei dvarelių (837 dūmai) Joniškėlio, Klovainių, Pumpėnų, Linkuvos ir kilose Lėvens bei Mūšos baseino parapijose (61,8 tūkst. auks. metinių pajamų). Trečias žemvaldys paviete buvo Lenkijos Iždo komisijos narys, žinomas Ketverių metų seimo laikotarpio politinis veikėjas Frederikas Mošinskis, nuomavęs Vabalninko seniūniją (470 dūmų, 51 tūkst. auks. metinių pajamų). Toliau éjo Andriejus Abramavičius, valdęs didelį Liberiškio dvarą (355 dūmai, 26,1 tūkst. auks. metinių pajamų) Naujamiesčio parapijoje. Ir tik V vietą užėmė Vilniaus vaivada kunigaikštis Karolis Radvila. Upytės paviete 1790 m. jam priklausė 1349 dūmai, tačiau 1010 dūmų jis buvo jkeitęs už skolas ir pats valdė tik Biržų dvarą (339 dūmai, 34,5 tūkst. auks. metinių pajamų). Apie 37 tūkst. dūmų šiam smunkančiam magnatui priklausė Baltarusijoje<sup>33</sup>.

Sprendžiant iš pavardžių ir vardų, 94 Upytės pavieto žemvaldžiai buvo vokiečių kilmės. Jei neskaičiuosime akalicų šlēktos, kuri visa buvo vieninės kilmės, ir bažnytinės feodalų, tai vokiečių kilmės dvarininkai sudarė 36% visų žemvaldžių dvarininkų ir valdė 28% visų dūmų. 77% vokiečių kilmės žemvaldžių buvo pavieto šiaurėje, t. y. palei LDK sieną su Kuršu. Brunoviškio, Pašvitinio, Linkuvos, Vaškų, Saločių, Pabiržės, Biržų, Joniškėlio, Pasvalio ir Krinčino parapijose jie sudarė net 58% visų dvarininkų.

Feodalinės žemėvaldos struktūros raidos XVIII a. pabaigoje kryptį bent iš dalies atskleidžia 3 lent. 1775 m. dūmų surašymas<sup>34</sup> neapémė darži-

<sup>32</sup> Полное собрание законов Российской империи, 28, № 21646, СПб, 1830.

<sup>33</sup> J. Kozlowski, min. veik., 84.

<sup>34</sup> Remiantis Upytės pavieto 1775 m. padūmės tarifais (CVIA, SA, b. 18617), sudarėme individualias dvarų kortelles, pagal kurias apskaičiuoti 3 lentelėje pateikti 1775 m. duomenys.

ninkų, trobelninkų ir karčiamų (išskyrus magdeburginį Biržų miestą), todėl 3 lent. į 1790 m. duomenis taip pat neįskaičiuoti minėtų kategorijų dūmai. Vadinasi 1775 ir 1790 m. duomenis galima palyginti.

### 3 lentelė

**Upytės pavieto žemvaldžių pasiskirstymas grupėmis pagal valdytų dūmų skaičių 1775 ir 1790 m.**

Grupė pagal valdytų dūmų skaičių	Žemvaldžių skaičius				Dūmų skaičius			
	1775 m.		1790 m.		1775 m.		1790 m.	
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%
1	409	59,5	397	57,9	409	4,4	397	3,9
2–10	137	20,0	133	19,4	669	7,2	704	7,0
11–20	55	8,0	52	7,6	808	8,7	801	7,9
21–30	26	3,8	29	4,2	693	7,5	725	7,2
31–100	44	6,4	57	8,3	2438	26,3	2745	27,2
101–300	13	1,9	13	1,9	2317	25,0	2143	21,3
301–50	2	0,3	3	0,4	719	7,8	1040	10,3
501–1000	—	—	2	0,3	—	—	1532	15,2
1001 ir daugiau	1	0,1	—	—	1210	13,1	—	—
<b>IS viso</b>	<b>687</b>	<b>100,0</b>	<b>686</b>	<b>100,0</b>	<b>9253<sup>1</sup></b>	<b>100,0</b>	<b>10087</b>	<b>100,0</b>

<sup>1</sup> 1775 m. padūmės tarifų suvestinės lentelės duomenimis iš viso buvo 9257 dūmai. 6 dūmų skirtumas gali būti arba dėl mūsų apskaičiavimų paklaidos, arba netikslaus sumavimo padūmės tarifuose.

Lentelė sudaryta, remiantis 1775 ir 1790 m. padūmės tarifais (CVIA, SA, b. 3370, 18617)

15 m. normalaus ūkio vystymosi sąlygomis yra labai trumpas laikotarpis. Vis tiktais iš 3 lent. matyti kai kurie pakitimai. Labiausiai į akis krenta stambiausiųjų žemvaldžių, valdžiusių daugiau kaip 300 dūmų, skaičiaus ir jų lyginamojo svorio padidėjimas. 1775 m. jie valdė 20,9, 1790 m.—25,5% visų dūmų. Pakito ir personalinė stambiausiųjų žemvaldžių sudėtis. Labai iškilo B. Karpis. Jo valdytų dūmų skaičius 1775—1790 m. padidėjo trigubai, o S. Poniatovskio valdytų dūmų skaičius 1/3 sumažėjo.

### 5. Išvados

1. Tinkamiausias šaltinis feodalinės žemėvaldos ir feodalų klasės struktūrai Lietuvoje XVIII a. pabaigoje nustatyti yra dūmų surašymai.
2. 1790 m. Upytės paviete iš bendrojo 11,9 tūkst. dūmų skaičiaus 11,7% priklausė valstybei, 10,8% — bažnyčiai, likusieji — bajorams. Bajorai dvarininkai apytikriai sudarė 2,2, akalicų bajorai—3,3, bajorai smulkūs žemės nuomininkai—1,7, dvaruose tarnavusieji bajorai—1 ir bažnytiniai žemvaldžiai—0,4% visų gyventojų.

3. 51,6% visų žemvaldžių (daugiausia akalicų bajorai) baudžiauninkų neturėjo. Jiems priklausė tik 3% visų dūmų ir 1,9% visų žemvaldžių pajamų. Sie smulkieji žemvaldžiai feodalų klasei nepriklausė ir sudarė atskirą feodalinės visuomenės sluoksnį.

4. Smulkieji feodalai (valdė nuo 2 iki 30 dūmų) sudarė 36% visų žemvaldžių, valdė 19,8% dūmų ir gavo 16,4% visų žemvaldžių pajamų. Vidutinių feodalų (valdžiusių nuo 31 iki 100 dūmų) tie patys rodikliai buvo atitinkamai 9,4, 28,4 ir 28,1, stambiųjų feodalų (valdžiusių daugiau kaip 100 dūmų) — 3, 48,8 ir 53,6%.

5. Apie 36% bajorų dvarininkų sudarė vokiečių kilmės žemvaldžiai. Pavieto šiaurėje, palei LDK sieną su Kuršu, jie sudarė net 58% visų dvarininkų.

6. 1775 ir 1790 m. dūmų surašymų duomenys rodo, kad per 15 metų žymiai padidėjo stambiausių žemvaldžių lyginamasis svoris. Dvarininkams, valdžiusiems daugiau kaip 300 dūmų, 1775 m. priklausė 20,9, o 1790 m.— 25,5% visų dūmų.

Lietuvos TSR Mokslo akademijos  
Istorijos institutas

Gauta  
1973.VIII.28

**Структура землевладения и класса феодалов в Литве в конце XVIII в.  
(1. Упитский повет в 1790 г.)**

Л. С. Труска

Резюме

На основе данных переписи дымов (дворов) 1790 г. и учета доходов землевладельцев, проведенного в 1789 г., исследуются структура феодального землевладения, количественный и качественный\* состав класса феодалов в Упитском повете (северной Литвы).

Из общего числа 11,9 тыс. дымов 11,7% находилось в собственности государства, 10,8% управлялось церковью, а остальная часть — дворянами. Дворяне помещики составляли примерно 2,2, дворяне — мелкие землевладельцы (околичная шляхта) — 3,3, дворяне — мелкие арендаторы земли — 1,7, в имениях служившие дворяне — 1 и духовные землевладельцы — 0,4% всех жителей.

51,6% всех землевладельцев владело только 1 дымом, т. е. своим личным хозяйством. Им принадлежало 3% всех дымов и 1,9% доходов землевладельцев. Они не имели крепостных и не принадлежали к классу феодалов, составляя особый слой феодального общества.

Мелкие феодалы (владевшие от 2 до 30 дымами) составляли 36% всех землевладельцев, владели 19,8% всех дымов и получали 16,4% всех доходов землевладельцев. Эти показатели для средних феодалов (владевших от 31 до 100 дымами) составляли соответственно 9,4, 28,4 и 28,1, а для крупных феодалов (владевших свыше 100 дымами) — 3, 48,8 и 53,6%.

Данные переписей дымов, проведенных в 1775 и 1790 гг., показывают, что за 15 лет значительно увеличился удельный вес крупных землевладельцев. Дворянам, владевшим свыше 300 дымами, в 1775 г. принадлежало 20,9, а в 1790 г. — 25,5% всех дымов.

Институт истории  
Академии наук Литовской ССР

Поступило  
28.VIII.1973

**Struktur des Grundeigentums und der Klasse der Feudalen in Litauen Ende des 18. Jh.  
(1. Kreis Upytė 1790)**

L. Truska

**Zusammenfassung**

Auf Grund der Feuerstellenzählung 1790 und der Gewinnberechnung der Grundbesitzer 1789 (Tabelle 1 und 2) wird die Struktur des Grundeigentums und quantitative bzw. qualitative Zusammensetzung der Klasse der Feudalen in der Kreis Upytė erörtert.

11,7% der Gesamtzahl der Feuerstellen gehörten dem Staat, 10,8% — der Kirche, die anderen — den Adligen (Gesamtzahl der Feuerstellen — 11,9 tausend). Etwa 2,2% der gesamten Einwohnerzahl waren adlige Grossgutsbesitzer, 3,3% — adlige Kleingrundbesitzer, 1,7% — adlige Kleinpächter, 1,0% — adlige Lehnslieute und 0,4% — geistliche Grundbesitzer.

51,6% aller Grundbesitzer besassen nur eine Feuerstelle und hatten keine Leibeigenen. Sie bildeten eine besondere Schicht der Feudalgesellschaft.

Kleinfeudalen, die von 2 bis 30 Feuerstellen besassen, machten 36% aller Grundbesitzer aus, ihnen gehörten 19,8% aller Feuerstellen, ihr Gewinn betrug 16,4% des Gesamtgewinnes der Grundbesitzer. Entsprechende Angaben für mittlere Feudalen, die von 31 bis 100 Feuerstellen besassen, sind: 9,4, 28,4, 28,1% und für die Grossfeudalen, die über 100 Feuerstellen besassen — 3,0, 48,8 und 53,6%.

Institut für Geschichte  
der Akademie der Wissenschaften der Litauischen SSR

Eingegangen  
am 28.8.1973